

Қазақстанның оңтүстігіндегі ортағасырлық қыш қазан тұтқалары: морфологиялық ерекшеліктері мен хронологиясы¹

Е.Ш. Ақымбек^a, *Н.Б. Нұрғали^b

^aӘ.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, Алматы, Қазақстан Республикасы
ORCID: 0009-0007-9093-5342

(E-mail: eralyakymbek@gmail.com)

^bӘ.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан Республикасы

ORCID: 0000-0002-0603-4514

(E-mail: nesipbay.nurgali@mail.ru)

*Байланыс үшін автор: nesipbay.nurgali@mail.ru

ARTICLE INFO

АННОТАЦИЯ

Кілт сөздер:

Түркі, Оңтүстік Қазақстан, орта ғасыр, керамика, қазан, тұтқа, морфология, жіктелуі, хронология, қыш ыдыстар, тұтқаның формалары.

GTAMP 03.41.91

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2025-4-17-39>

Аталған мақала Қазақстанның ортағасырлық қалалық және қоныстық ескерткіштерінен табылған асүйлік керамиканың, атап айтқанда, қыш қазан тұтқаларының морфологиялық ерекшеліктерін, типологиясын және хронологиясын зерттеуге арналған. Зерттеудің өзектілігі – ортағасырлық қыш ыдыстардың жекелеген бөлшектері (ернеуі, тұтқасы) бойынша арнайы талдаулардың жеткіліксіздігімен байланысты. Қазақстан аумағындағы ортағасырлық қыш бұйымдарды зерттеу XX ғ. ортасынан бастап жүйелі түрде жүргізілді. Алғашқы кезеңдерде зерттеулердің басым бөлігі қоныстар мен қалалардың стратиграфиясын және керамика кешендерін сипаттауға бағытталды. Алайда қазан түрлерінің аймақтық ерекшеліктері арнайы талдау нысанына айналмады. Жұмыстың мақсаты – Қазақстанның оңтүстік аймақтарының (Сырдария-Қаратау, Шу-Талас, Жетісу) қалаларындағы қазан тұтқаларының түрлерін жіктеп, олардың Орталық Азия (Соғды, Ферғана) және Батыс Қазақстан аймақтарымен ұқсастықтары мен айырмашылықтарын хронологиялық тұрғыдан анықтау. Зерттеу барысында морфологиялық талдау, топтау-жіктеу әдістері, стратиграфиялық және тарихи салыстырмалы талдаулар қолданылды. Негізгі материал ретінде аталған өңірлерлерден табылған археологиялық деректер пайдаланылды. Қыш қазандардың

¹Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің BR21882346 «Ежелгі және орта ғасырдағы Алматы: археологиялық мұраны зерттеу және сақтау» тақырыбындағы жобасы аясында дайындалды.

жасалу технологиясы (қолмен жапсыру, көзеші шарығы) мен саз құрамы (құм, майда тас) сипатталды. Нәтижесінде, қазан тұтқаларының негізгі екі морфологиялық типі айқындалды: доға және жарты ай тәрізді. Бұл түрлердің алғашқы үлгілері VI–VII ғғ. («кеңгір» кезеңі, Құлан қаласының соғды жазулы тұтқасы) қалыптасып, кеңінен тараған. Доға тәрізді және оның модификациялары (шиыршықталған, үшбұрыш тәрізді) Шу-Талас өңірінде (Тараз, Төменгі Барысхан) VIII–XII ғғ. аралығында кең таралған. Сонымен қатар тұтқалардың формасы мен тұтқаларының жапсырылу тәсілдері жетілдіріліп, аймақтық нұсқалар пайда болған. Талас өңіріндегі үшбұрыш тұтқалы қазандар табылған ескерткіштердің радиокөміртектік мерзімі IX ғ. басы мен XII ғ. басын көрсетті. Көп тұтқалы (4 тұтқалы) қазандардың да жеке үлгілері (Тараз, Ақтөбе-1) кездеседі. Кейбір орталықтарда көп тұтқалы қазандардың болуы олардың тек утилитарлық емес, сонымен қатар сәндік қызмет атқарғанын көрсетеді. Сондай-ақ қазан тұтқаларының пішіндік ерекшеліктерін сипаттауда қолданылатын теңеулер мен атаулардың әркелкілігіне байланысты терминологиялық мәселелер ұсынылды. Жүргізілген салыстырулар IX ғ. Сырдария өңірінен Еділ бойына (Самосделка) оғыз тайпаларының қоныс аударуымен байланысты ортақ мәдени элементтердің болғанын дәлелдейді. Қазан тұтқаларының негізгі типтері Оңтүстік Қазақстан қалаларында XV ғасырға дейін асүйлік мақсатта жиі қолданыста болғандығы анықталды. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның аймақтық қыш жасау дәстүрлерінің даму динамикасын анықтауға мүмкіндік береді.

Y. Akymbek^a

^a*Margulan Institute of Archaeology, Almaty, Republic of Kazakhstan*

ORCID: 0009-0007-9093-5342

(E-mail: eralyakymbek@gmail.com)

*N. Nurgali^b

^b*Margulan Institute of Archaeology; Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan*

ORCID: 0000-0002-0603-4514

(E-mail: nesipbay.nurgali@mail.ru)

*Corresponding author: nesipbay.nurgali@mail.ru

Ceramic handles of Medieval cauldrons from South Kazakhstan: morphological features and chronology

Received 03 October 2025. Revised 07 November 2025. Accepted 06 December 2025. Available online 30 December 2025.

Дәйексөз үшін: Е.Ш. Ақымбек, Н.Б. Нұрғали Қазақстанның оңтүстігіндегі ортағасырлық қыш қазан тұтқалары: морфологиялық ерекшеліктері мен хронологиясы // Turkic Studies Journal. 2025. Т. 7. № 4. 17-39 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2025-4-17-39>

For citation: Y. Akymbek, N. Nurgali Ceramic handles of Medieval cauldrons from South Kazakhstan: morphological features and chronology // Turkic Studies Journal. 2025. Т. 7. № 4. P. 17-39. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2025-4-17-39>

Abstract. This article examines the morphological features, typology, and chronology of kitchen pottery – specifically, the handles of ceramic cauldrons – discovered at medieval settlements and archaeological sites in Kazakhstan. The relevance of this study lies in the limited research devoted to individual components of medieval ceramic ware, such as rims and handles. Systematic studies of medieval pottery in Kazakhstan began in the mid-20th century. In the early stages, research primarily focused on describing the stratigraphy of settlements and ancient towns, as well as analyzing ceramic complexes. However, the regional characteristics of cauldron types have not yet been the subject of specialized study. The aim of this study is to classify the cauldron-handle types found at medieval settlements in the southern regions of Kazakhstan (Syrdarya-Karatau, Shu-Talas, and Zhetysu) and to identify their similarities and differences in comparison with materials from Sogd, Fergana, and Western Kazakhstan within a chronological framework. The research employed morphological, stratigraphic, and historical-comparative methods, alongside grouping and typological classification. Archaeological materials from the specified regions serve as the primary dataset. The study also examines the manufacturing techniques of ceramic cauldrons (hand modeling and potter's wheel production) and the composition of the clay paste (sand and crushed stone temper). Two principal morphological types of cauldron handles were identified: arc-shaped (bow-shaped) and crescent-shaped (semi-lunar). The earliest examples of these types appeared and became widespread in the 6th–7th centuries during the so-called “Kenger period”, including a specimen bearing a Sogdian inscription from Kulan. Arc-shaped handles and their modifications (twisted and triangular forms) were widely distributed in the Shu–Talas region (Taraz, Lower Baryskhan) between the 8th and 12th centuries. Over time, both the shapes of the handles and their attachment techniques became more refined, resulting in distinct regional variants. Radiocarbon dating of sites in the Talas region, where cauldrons with triangular handles were found, indicates a timeframe from the early 9th to the early 12th century. Isolated examples of multi-handled (four-handled) cauldrons have also been identified at sites such as Taraz and Aktobe-1. The presence of these vessels at specific centers suggests that they served not only utilitarian purposes but also decorative or representational functions. The study further addresses terminological issues arising from the variety of terms and comparative analogies used to describe the formal characteristics of cauldron handles. Comparative analysis confirms the existence of shared cultural elements associated with the migration of Oghuz tribes from the Syrdarya region to the Volga basin (Samosdelka) in the 9th century. It has been established that the main types of cauldron handles continued to be actively used in culinary contexts in the cities of Southern Kazakhstan up to the 15th century. The findings of this research enable to trace the developmental dynamics of regional pottery traditions in Kazakhstan.

Keywords: Turkic, South Kazakhstan, Middle Ages, ceramics, cauldron, handle, morphology, typology, chronology, ceramic vessels, handle forms.

Е.Ш. Ақымбек^a

^aИнститут археологии им. А.Х. Маргулана, Алматы, Республика Казахстан

ORCID: 0009-0007-9093-5342

(E-mail: eralyakymbek@gmail.com)

***Н.Б. Нұргали^б**

^б*Институт археологии им. А.Х. Маргулана; КазНУ им. аль-Фараби, Алматы,
Республика Казахстан*

ORCID: 0000-0002-0603-4514

(E-mail: nesipbay.nurgali@mail.ru)

**Автор для корреспонденции: nesipbay.nurgali@mail.ru*

Керамические ручки средневековых котлов Южного Казахстана: морфологические особенности и хронология

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию морфологических особенностей, типологии и хронологии кухонной керамики, в частности, ручек керамических котлов, обнаруженных на средневековых городищах и поселениях Казахстана. Актуальность исследования обусловлена недостаточной изученностью отдельных элементов средневековой керамической посуды (венчиков, ручек). Систематическое изучение средневековых гончарных изделий на территории Казахстана началось с середины XX века. На начальных этапах большая часть исследований была сосредоточена на описании стратиграфии поселений и городищ, а также керамических комплексов. Однако региональные особенности типов котлов не становились предметом специального анализа. Цель работы заключается в классификации типов ручек котлов, найденных на городищах южных регионов Казахстана (Сырдарья-Каратау, Шу-Талас, Жетысу), а также в определении их сходств и различий с материалами Средней Азии (Согд, Фергана) и Западного Казахстана в хронологическом аспекте. В ходе исследования применялись методы морфологического анализа, группировки и классификации, стратиграфического и историко-сравнительного анализа. В качестве основного материала использовались археологические данные, обнаруженные в указанных регионах. Описаны технология изготовления керамических котлов (ручная лепка, гончарный круг) и состав глиняной массы (песок, дресва). В результате выявлены два основных морфологических типа ручек котлов: дугообразные и полулунные. Первые образцы этих типов сформировались и получили распространение в VI-VII вв. (так называемый «кенгерский» период, ручка с согдийской надписью из Кулана). Дугообразные ручки и их модификации (скрученные, треугольные) были широко распространены в Шу-Таласском регионе (Тараз, Нижний Барысхан) в VIII-XII вв. Кроме того, совершенствовались форма ручек и способы их крепления, появились региональные варианты. Радиоуглеродный возраст памятников, где были найдены котлы с треугольными ручками в Таласском регионе, показал период начала IX в. – начала XII в. Встречаются отдельные образцы многоручных (четырёхручных) котлов (Тараз, Актобе-1). Наличие многоручных котлов в некоторых центрах указывает на то, что они выполняли не только утилитарную, но и декоративную функцию. Также были предложены терминологические вопросы, связанные с разнообразием сравнений и названий, используемых при описании формальных особенностей ручек котлов. Проведённые сопоставления подтверждают наличие общих культурных элементов, связанных с миграцией огузских племён из региона Сырдарьи в Поволжье (Самосделка) в IX веке. Установлено, что основные типы ручек котлов активно использовались в кухонных целях в городах Южного Казахстана

вплоть до XV века. Результаты исследования позволяют определить динамику развития региональных гончарных традиций Казахстана.

Ключевые слова: тюркский, Южный Казахстан, средневековье, керамика, котел, ручка, морфология, типология, хронология, керамическая посуда, формы ручек.

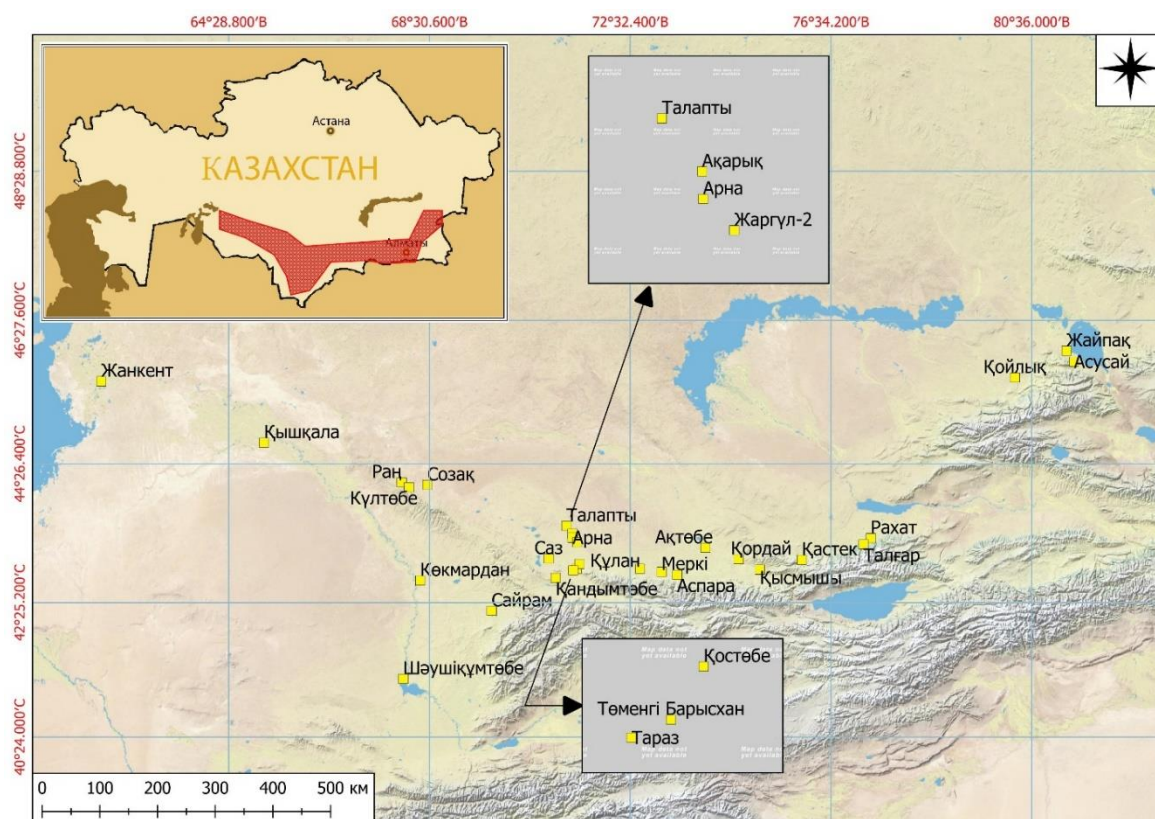
Кіріспе

Ортағасырлық керамикалық ыдыстар морфологиялық белгілері бойынша пайдаланылу қызметіне қарай топталып қарастырылады. Ескерткіштерден анықталған қыш бұйымдар асүйлік, асханалық және шаруашылық-тұрмыстық деп үшке жіктеледі. Олардың ішінде асүйлік қыш бұйымдарға: қазан, көзе, көзелек, таба, сүтсауыт ыдыстары және қақпақ, сондай-ақ, ыдыстарға қосымша пайдаланылатын қазан тұғыры, үйкек және т.б. бұйымдарын жатқызамыз. Орта ғасырлардағы асүйлік қыш ыдыстардың барлығы бірдей кең таралмаған. Тағамдар негізінен қазандарда дайындалды. Қазақстанның оңтүстігіндегі ескерткіштерден табылған керамикалық материалдарға жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде тұтқалары әртүрлі болып келетін қазандар анықталды. Осы уақытқа дейін ортағасырлық асүйлік қыш бұйымдарға қатысты бірнеше зерттеу жұмыстары жарық көрді. Дегенмен, жекелеген ыдыс түрлері мен оның ерекшеліктеріне, арнайы бөлшектеріне (ернеу, тұтқа) арналған зерттеулер жоқ деуге болады. Зерттеу жұмысымыздың мақсаты – Оңтүстік Қазақстандағы ортағасырлық қазан тұтқаларының түрлерін және өзге аймақтардағы тұтқалармен ұқсастықтары мен хронологиялық айырмашылықтарын анықтау.

Асүйлік ыдыстардың морфологиялық белгілері, жасалу технологиясы мен көзелік сазының құрамы аймақтық ерекшеліктерге байланысты түрленеді. Мысалы, асүйлік қыш бұйымдардың ішінде – қазандардың Қазақстанда таралуы біркелкі емес. Қыш қазандар асүйлік бұйымдардың ішінде ең көп таралған ыдыс түрі. И. Ахраровтың пікірінше IX-X ғғ. қазандардың сыйымдылығы негізінен 3-5 адамнан тұратын шағын отбасыға есептелген, бірақ 8-10 адамға арналған ірі қазандар да кездеседі (Ахраров, 1966: 129). Сұйық және қою тағам болсын, негізінен қазандарда пісірілетін болғандықтан, ежелгі көзешілер қазанды жасау барысында отқа төзімді болуы үшін оның көзелік сазының құрамына, қозғалтуға ыңғайлы болу мақсатында формасы мен пішінделуіне (тұтқаларына) ерекше назар аударған. Оңтүстік Қазақстандағы қалалар мен қоныстардан табылған қазандарның көлемі Е.И. Агеева мен Г.И. Пацевичтің сипаттамасы бойынша: шар тәрізді, екі тұтқалары жартылай сопақша болып келген (Агеева, Пацевич, 1958: 192). М. Елеуовтың Шу-Талас өңірлерінде кең таралған қазандардың пішіні: бүйірі кең, түбі домалақ, мойыны жоқ, ауызы кең (Елеуов, 1999: 201)² деп сипаттайды. Сондай-ақ, О.В. Кузнецова мен Т.В. Савельева Талғар қаласының қазандарын: сфералы, бүйірлері біршама жалпақ болып келген деп көрсетеді (Кузнецова, Савельева, 2019: 73). Қазандардың басым көпшілігі доға және жарты ай тәрізді екі тұтқалы күйінде кездескенімен, тұтқасы жоқ қазандар да табылады. Кей өңірлерде қыш қазандардың аз табылуына қарағанда асты қыш қазанда емес, көзелерде немесе металл қазандарда жасаған болуы мүмкін (1-сур.).

² Елеуов М. Шу-Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары мен мекендері (VI-XIII ғ. басы). Тарих ғылым. докт., диссер. Алматы, 1999. 360 б.

Қазандар жасалу технологиясы бойынша қолмен жапсыру әдісі арқылы және шарықта жасалған. Дегенмен, салыстырмалы түрде асханалық қыш ыдыстарға қарағанда асүйлік ыдыстардың көпшілігі қолмен жапсыру технологиясында орындалған. Қазанның көзелік сазына негізінен құм мен ұсақ қиыршық тас (дресва) араластырылып дайындалған.

1-сур. Қазақстан территориясында ортағасырлық қыш қазандар көп табылған ескерткіштердің орналасуы.

Fig. 1. Location of sites in Kazakhstan where numerous medieval ceramic cauldrons were found.

Рис. 1. Расположение памятников на территории Казахстана, где обнаружено значительное количество средневековых керамических котлов.

Материалдар және зерттеу әдістері

Зерттеу жұмыстары барысында морфологиялық талдау әдісі қолданылып, қазандардың формасы мен тұтқаларына сипаттама жасалды. Топтау және жіктеу әдістері бойынша қазан тұтқаларының морфологиялық белгілеріне қарай ұқсастары топтастырылып, ерекшеліктеріне байланысты жіктеліп қарастырылды. Қыш ыдыстардың стратиграфиялық және тарихи салыстырмалы әдіс арқылы алынған мерзімдері талданып, кейбір ескерткіштерден алынған радиокөміртекті талдау нәтижелері қарастырылды. Қыш қазан тұтқалары тарихи-географиялық және хронологиялық кезеңделуі бойынша жіктелді. Негізгі материал ретінде жарияланған еңбектер және мұрағаттық деректер пайдаланылды.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Қазақстан аумағындағы ортағасырлық қыш бұйымдарды зерттеу XX ғ. ортасынан бастап жүйелі сипат ала бастады. Алғашқы кезеңде зерттеулер негізінен ортағасырлық қоныстар мен қалалардың жалпы стратиграфиясы мен керамика кешендерін сипаттауға бағытталды (Бернштам, 1950; Агеева, Пацевич, 1958; Максимова и др., 1968; Сенигова, 1972). Бұл еңбектерде асүйлік ыдыстардың морфологиялық ерекшеліктері жалпы сипатталып, хронологиялық мерзімдеріне қатысты мәселелер көтерілді. Дегенмен, қазан түрлерінің аймақтық айырмашылықтарына аз көңіл бөлінді. Кейінірек К.М. Байпақов (Байпаков, 1972; 1986) Шу-Талас және Сырдария–Қаратау өңірлерінің ортағасырлық керамикасын кешенді зерттеп, олардың типологиялық және хронологиялық жіктемесін ұсынды. Дегенмен, қазан тұтқалары сияқты жекелеген бөлшектер арнайы талдау нысанына айналмады. Ферғана аймағының асүйлік қыш бұйымдарын И. Ахраров (Ахраров, 1966) зерттеп, IX-X ғғ. қазан формалары мен олардың әлеуметтік-экономикалық контекстін қарастырды. Бұл мәліметтер Оңтүстік Қазақстан материалдарын салыстырмалы тұрғыда талдауға мүмкіндік береді. Жетісу өңірінде қыш жасау ісінің технологиялық аспектілері О.В. Кузнецова мен Т.В. Савельеваның (Кузнецова, Савельева, 2019) еңбектерінде жан-жақты қарастырылғанымен, ғалымдар негізінен ыдыстың толық формаларына көңіл бөлген. Сонымен қатар Оңтүстік Қазақстанның қалалық және қоныстық ескерткіштерінен табылған қазан тұтқаларына қатысты жекелеген деректер жарық көрді (Байтанаев, 2007; Нуржанов, 2008; 2011; Ақымбек, 2015³; 2017). Бұл зерттеулерде тұтқалардың морфологиялық типтері, жасалу әдістері және хронологиялық ерекшеліктері жүйеленіп, олардың аймақтық және мәдени байланыстары анықталды. Талас өңіріндегі ортағасырлық төрткүлдерден табылған қазандарға қатысты морфологиялық зерттеу нәтижелері және салыстырмалы–радиокөміртектік талдаудан алынған мерзімдері Е.Ш. Ақымбектің еңбектерінде жарияланды (Ақымбек, 2022–2024). Қазіргі уақытқа дейін қазан тұтқалары жеке зерттеу нысаны ретінде кешенді түрде қарастырылмаған. Ұсынылып отырған жұмыста Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі қазан тұтқаларының морфологиясы, типологиясы және хронологиялық эволюциясы арнайы қарастырылады.

Талдау

Оңтүстік Қазақстандағы ортағасырлық қазандардың морфологиялық ерекшеліктері бойынша екі түрге жіктеуге болады (2-сур., 1-2): 1) доға тәрізді (бүйіріне толығымен жапсырылған және саңылау тастап бекітілген (3-сур., 1-4); 2) жарты ай тәрізді (3-сур., 7-8, 11), көлденең, тік горизонтты (3-сур., 5-6). Сонымен қатар, кең таралған қазандардан бөлек, көп тұтқалы қазандар да кездеседі (саны 4).

Ерте кезеңге тән қазан тұтқалары доға тәрізді пішінде жасалған. Құлан қаласынан анықталған соғды жазуы бар қазан тұтқасы VI-VII ғғ. мерзімделген (Байпақов, 1972: 78). Оңтүстік Қазақстандағы доға секілді шиыршықталып оралып жасалған «кеңгір (кенгересский)» кезеңінің қазан тұтқалары VI-VII ғғ. тән (Агеева, Пацевич, 1958: 171, 99-сур.). Шәуішқұмтөбе қаласының доға тәрізді тұтқаларына аналог ретінде Пенджикент қаласының VI-VII ғғ. қабатынан табылған доға тұтқалы қазандар және

³ Ақымбек Е.Ш., 2015. Ортағасырлық Ақтөбе қаласының керамикасы (VI ғ.-XIII ғ. басы). Философия докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссер. Алматы: Қазақ университеті. 208 б.

Соғды мен Ферғанада VI-VII ғ. басында қалыптасқан ширатылып жасалған тұтқалар қарастырылған (Максимова и др., 1968: 116). Доға және оның ширатылып жасалған түрлері, жарты ай тәрізді тұтқалар Құлан қаласының VII-

VIII ғғ. кезеңінен анықталса (Байпақов, 1972: 77), Ақтөбе қаласының VI-VIII ғғ. тән (Ақымбек, 2015: 101). Көкмардан қаласынан табылған доға және жарты ай тәрізді тұтқасы бар қазандар VI-VII ғ. ортасымен мерзімделген (Байпақов, 1986: 43, 5-сур.). Көлемі шар тәрізді, түбі дөңгелек, доға секілді тұтқалары бар қазандар Алматыдағы Алмарасан қаласының «үйсін» кезеңіне тән қабатынан анықалған (Кузнецова, 2012: 52, 1-сур.). Сонымен қатар, ілмек және мүйіз тәріздес қазан тұтқалары табылған. Алмасарасан қаласының төменгі үйсін кезеңінің қабаты б.з.б. III – б.з. III ғғ. мерзімделсе, ортағасырлық кезеңі XI-XIII ғ. басымен мерзімделген.

Доға тәріздес жасалған тұтқалардан, жоғарғы жағы бұрыштанған немесе «ұшбұрышты» тұтқалар тарайды (3-сур., 3). Негізінен Талас өңіріндегі ортағасырлық ескерткіштерден жиі табылған. Атап айтсақ, Тараз қаласының VIII-IX ғғ. қабатынан, Төменгі Барысхан қаласының IX-X ғғ. қабатынан (Нуржанов, Ақымбек, 2012: 99, 3-сур.), Туюкту-Арча ескерткішінің VII-VIII ғғ. қабатынан (Бубнова, 1963: 240, 12-сур.), Ақтөбе қаласының (Таластық) X-XII ғғ. қабатынан (Кожемяко, 1963: 155, 3-кесте), Қостөбе қаласының XII-XIII ғғ. қабатынан (Қасенов, 2015: 137, 27-сур.), Талапты төрткүлінен (X-XI ғғ.) (Ақымбек және т.б., 2022: 162, 4-сур.), Арна төрткүлінен (XI-XII ғғ.) (Ақымбек және т.б., 2022: 27), Саз төрткүлінен (Ақымбек және т.б., 2023: 144), Жаргүл төрткүлдерінен (Ақымбек және т.б., 2024: 280) анықталған.

Сонымен қатар доға тәрізді қазан тұтқаларынан: бүйіріне толығымен жапсырылып бекітілген түрлері; саңылау тастап жапсырылған; тұтқаның беті толық саусақ ұшымен бастырылған; есілген/ширатылған жіп (толық және саңылау тастап) секілді жапсырылған (3, 4, 10-сур.); доға тәрізді жасалып тұтқаның үсті бүршік не түйін секілді безендерілген және т.б. түрлері Оңтүстік Қазақстан ескерткіштерінде кең таралған.

Көп тұтқалы қазандар Тараз қаласының X-XI ғғ. тән мәдени қабатынан (Сенигова, 1972: 82, 4-кесте, 32-сур.), Ақтөбе-1 (Шардаралық) қаласының XI-XIII ғ. қабатынан (Максимова и др., 1968: 22-сур.) кездеседі.

Доға дәрізді шиыршықтап оралған, ұшбұрыш тұтқалы, горизонтальды құлақ тәрізді тұтқалар төменгі Еділ бойындағы Самосделка қаласының IX ғ. жататын қабатынан анықталған (Попов, 2017: 1, 8-11-сур.). Самосделка қаласының қазандарының және т.б. қыш бұйымдардың көптеген ұқсастықтары Сырдария мен Жетісудағы ортағасырлық ескерткіштерден анықталған. Э.Д. Зиливинскаяның пікірінше, бұл IX ғ. басында Сырдария өзенінің арнасы өзгеріп, бұл жағдай оғыз тайпаларының оңтүстікке және батысқа, соның ішінде Үстіртке және Еділдің төменгі ағысына жаппай қоныс аударуына байланысты (Зиливинская, 2012: 100).

Қазан тұтқаларының пішіні доға және жарты ай тәрізді жасалып, қазан ернеуінің астына жапсырылып бекітілген түрлері VIII-X ғғ. Оңтүстік Қазақстан ескерткіштерінің қарлұқ кезеңіндегі қабаттарынан белгілі (Агеева, Пацевич, 1958: 180, 103-сур.). Сонымен қатар, мұндай тұтқалар Сайрам қаласының IX ғ. (Байтанаев, 2007: 68, 5-сур.) қабатынан, Ферғананың X ғ. қабатынан (Ахраров, 1966: 130, 5-сур.) анықталған (3, 11-сур.).

Оңтүстік Қазақстанда қалыптасқан доға және жарты ай тәрізді қазан тұтқаларының VI-VII ғғ. қалыптасып, X-XII ғғ. үлкен қалаларда ғана емес, төрткүл және қоныстық деңгейдегі ескерткіштерде де кең таралған. Мұндай тұтқалары бар қазандардың нақты

қай уақытта қолданыстан шыққандығын айту қиын. Дегенмен XV ғ. дейін Оңтүстік Қазақстан қалаларында жарты ай және доға тәрізді тұтқалары бар қазандар асүйлік мақсатта жиі қолданыста болған секілді (1-кесте). Талас өңіріндегі төрткүлдерге жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде доға, жарты ай, үшбұрыш тәрізді тұтқалар анықталды. Соның ішінде тек үшбұрышты тұтқалар табылған Талапты, Жаргүл-2, Арна, Қандымтөбе-1 ескерткіштерінің радиокөміртектік талдау нәтижесінде алынған мерзім IX ғ. басы мен XII ғ. басын көрсетеді (2-кесте). Бірақ Талас өңіріндегі басқа да ескерткіштерден анықталған үшбұрыш тұтқалы қазандардың салыстырмалы мерзімі VII-XII ғғ. аралығына жатады.

1-кесте. Қазақстанның оңтүстік аймақтары ескерткіштеріндегі қазан тұтқаларының хронологиялық жіктемесі.

Table 1. Chronological classification of cauldron handles from sites in Southern Kazakhstan.

Таблица 1. Хронологическая классификация ручек котлов по памятникам Южного Казахстана.

Мерзімі	Ескерткіш (қала, қоныс, төрткүл)	Тұтқа типі
VI-VII ғғ.	Шәушікұмтөбе	Доға тұтқалы
VI-VII ғғ.; IX-X ғғ.; XI-XII ғғ.	Құлан	Сопак пішінді ілмек түрінде, жарты ай тәрізді шығыңқы, доға пішінді тұтқалар, шиыршықталған тұтқалар
VI-VIII ғғ.; VIII-X ғғ.; X-XIII ғ. басы	Ақтөбе (Степнинское)	Жарты ай, таға не доға тәрізді бітеу, үш тісті, иірілген жіпке ұқсас.
VIII-IX ғғ.; X-XI ғғ.; XI-XIII ғғ.; XIII-XV.	Тараз	Доға тәрізді үшбұрышты; ілмек тәрізді көлденең, «есілген» жіп секілді; доға тәрізді.
IX-X; XI-XIII ғғ.	Төменгі Барысхан	Доға тәрізді үшбұрышты; доға тәрізді.
IX-XI ғғ.; XI-XIII ғ. басы.	Ақтөбе-1 (Шардара)	Доға тәрізді; доға тәрізді 4 тұтқалы.
IX-X-XIII-XIV ғғ.	Қойлық	Ілмек тәрізді, шиыршықталған, құлақша түрінде.
XIV-XV ғғ.	Аспара	Доға тәрізді, бітеу жарты ай және доға тәрізді ширатылған тұтқалар.

Радиокөміртекті зерттеу нәтижелері:

2-кесте. Радиокөміртекті талдаудың нәтижесі (“БАРНАС” ғылыми қызмет компаниясы, Вильнюс радиокөміртекті зертханасы).

Table 2. Results of radiocarbon analysis (“BARNs” Scientific Service Company, Vilnius Radiocarbon Laboratory).

Таблица 2. Результаты радиоуглеродного анализа (научная компания «BARNs», Вильнюсская радиоуглеродная лаборатория).

Ескерткіштің атауы	Зертхана шифры, мерімдеу нөмірі	¹⁴ C-мерзім, ж.б.	Мөлшерлік мәні, б.д. жж.		pMC*
			1σ (68,3%)	2σ (95,4%)	
Талапты	FTMC-GR14-14	1025 ± 27	995–1028 Cal AD	977–1046 Cal AD	88.02 ± 0.29
Жаргүл-2	FTMC-GR14-12	895 ± 26	1053–1076 Cal AD	1045–1220 Cal AD	89.46 ± 0.29
Арна	FTMC-GR14-13	918 ± 26	1046–1085 Cal AD	1037–1180 Cal AD	89.20 ± 0.29
Қандымтөбе-1	FTMC-SF12–78	1060 ± 29	907–1024 Cal AD	895–1030 Cal AD	87,63 ± 0,32
Қандымтөбе-1	FTMC- SF12–79	1166 ± 35	776–951 Cal AD	773–977 Cal AD	86,49 ± 0,38

Ескерту: *pMC (percentage modern carbon) – көміртегінің қазіргі пайызы

Нәтижелер

Сырдария-Қаратау. Е.И. Агеева Оңтүстік Қазақстан ескерткіштерінен табылған керамикалық материалдарды хронологиялық тұрғыдан 6 кезеңге жіктеп қарастырады (Агеева, Пацевич, 1958: 156-157): 1) сақ кезеңі (б.з.д. VII-IV ғғ.); 2) ерте қаңлы кезеңі (б.з.д. III ғ. – б.з. I ғ.); 3) кейінгі қаңлы кезеңі (б.з. I-IV ғғ.); 4) кеңгір (кенгересский) кезеңі (б.з. V-VIII ғғ.) 5) қарлұқ кезеңі (б.з. VIII-XII ғғ.), 6) шығыс қыпшақ кезеңі (б.з. XIII-XV ғғ.). Аталған кезеңдердің ішінде көлемі шар тәрізді, тұтқасы доға секілді қазандар «кеңгір (кенгересский)» кезеңінің б.з. VI-VII ғғ. қабатына тән (Агеева, Пацевич, 1958: 171, 99-сур.). Сонымен қатар, қарлұқ кезеңінің б.з. VIII-X ғғ. ернеуінің астына жабысып тұратын жарты ай пішінді тұтқалар анықталған (Агеева, Пацевич, 1958: 180, 103-сур.).

Ақтөбе 1 (Шардаралық) қаласындағы қазандар IX-XI ғғ. және XI-XIII ғ. басына жататын құрылыс қабатынан анықталған. IX-XI ғғ. жататын қазандар көзеші шарығында жасалған, тұтқалары доға пішінінде келген (Максимова и др., 1968: 22, 51-сур.). XI-XIII ғ. басымен мерзімделген қазандар шарықта жасалған, көлемі шар тәрізді алдыңғы кезеңдегі үлгілермен салыстырғанда ірі, ауызы кең, бірақ жұқа қабырғалы болып келген. Бір қазанның ернеуіне жақын тұста, бүйір үстіне доға (түпнұсқада «скопка») тәрізді төрт тұтқасы жапсырылып бекітілген (Максимова и др., 1968: 22, 70-сур.).

Шәушікүмтөбе қаласынан табылған доға тәрізді және жалпақ шығыңқы тұтқалары бар қазандар анықталған. Зерттеушілер аталған қазанның ұқсастығы ретінде

Пенджикент қаласының VI-VII ғғ. қабатынан табылған доға тұтқалы қазандарды атаған (Максимова и др., 1968: 116).

Сайрам қаласынан анықталған қазандардың қабырғалары жұқа әрі шарықта жасалған. Қазандардың мойны жіңішке, ернеулері көлденең қимасында үшбұрыш тәрізді болып келген. Иық бөлігінде кей жағдайда жарты ай пішіндес, көлденең орналасқан білікше тәрізді тұтқалары бекітілген (Байтанаев, 2007: 68, 5-сур.). Кейбір үлгілерінде жұқа, жарты ай тәрізді тұтқа ернеуге жапсырылып жасалған. Сондай-ақ, ұшы үшкір білік кейде үш ашалы пішінінде келген. Қазандардың түп жағы жұмырланып, сопақша формада жасалған. Ернеу тұсына бекітілген жарты ай немесе қапсырма тәрізді тұтқалар Ташкент маңындағы IX ғ. жататын керамика кешеніндегі үлгілермен сәйкес келеді. Сонымен қатар, бадрабтан табылған жалғыз қалың қабырғалы, қолмен жапсырылып жасалған, ернеуінде «таға» тәрізді тұтқасы бар қазан сынығы бүкіл кешеннің төменгі мерзімделу шегін IX ғ. байланыстыруға негіз болған. Сондай-ақ, Б.А. Байтанаев И. Ахраровтың Ферғана өңіріндегі IX ғ. қазандар мен X ғ. қазандардың жалпы ұқсас келеді деген пікірін жазып, бірақ IX ғ. қазандардың қабырғалары қалыңырақ әрі қолмен жапсыру әдісі арқылы жасалған асүйлік қыш ыдыстар кең таралғандығын алға тартады. Сайрам қаласындағы қазба жұмыстарынан анықталған қазандардың ернеу бойымен орналасқан айдар тәрізді жапсырма тұтқалары X-XII ғғ. мерзімделген және мұндай тұтқалар кең географиялық таралу аймағына ие (Байтанаев, 2007: 68, 5-сур.).

2009 ж. **Созақ** қаласына жүргізілген қазба жұмыстарынан анықталған қазан тұтқасы жарты ай тәріздес жасалып, жиегі саусақ ұшымен бастырылып, қазан бүйіріне жапсырылып бекітілген (Талеев және т.б., 2010)⁴. Дегенмен, қазба жұмыстары қаланың жоғарғы XIX ғ. жататын қабатынан бастап, төменгі XV ғ. тән қабатына дейін жүргізілген.

Күлтөбе және Раң қаласынан анықталған қазандардың көлемі шар тәрізді, түбі жалпақ болып келген. Қазан тұтқалары қазіргі кезеңінің қазан құлағына ұқсас және мойнына тігінен жапсырылғаны сипатталған. Осыған ұқсас қазан тұтқалары Орталық Қазақстандағы Милықұдық, Аяққамыр және XII-XIV ғғ. Баба-Ата қонысынан табылған (Жолдасбаев, 2016: 80).

Жанкент қаласындағы асүйлік ыдыстардың басым бөлігін көзелер құрағанымен, бірнеше қазандар да анықталған (Арх. исс. на гор. Жанкент..., 2017: 55)⁵. 2017 ж. анықталған қазан тұтқасы горизонт бойымен ернеуіне көлденең жапсырылған. Яғни, қазіргі қазандарға ұқсас, ауызы мен тұтқасы тегіс қосылып кеткен. 2023 ж. табылған қазанның бүйірі шар тәріздес формада, алайда түбі тегіс келген (Города огузов..., 2024: 125, 122-сур.).⁶ Ыдыс бүйіріне көлденеңінен жапсырылған тұтқасы «құлақша тәрізді пішінде» деп сипатталған. **Қышқаладан** анықталған қазандардың формасы сфералық, бүйіріне «құлақ» пішінді көлденең жасалған тұтқалары жапсырылған (Молдахмет, 2024: 114)⁷.

⁴ Талеев Д., Смагулов Р., Байгунаков Д., Молдасейітов Н., Рахимжанов К., 2010. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы Қазақ хандығы қалалары (Созақ, Үзгент, Сүткент, Қарнақ, Қарақорым). Тақырыбы бойынша 2010 ж. жүргізген арх. зерттеу жұмыстарының есебі // Ө.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының мұрағаты. Алматы. Іс 3132. Опись 52. 62 бет.

⁵ Археологические исследования на городище Жанкент Казалинского района Кызылординской области, 2017. Отчет о научно-исследовательской работе. Кызылорда. 86 с.

⁶ Города огузов Приаралья в истории культуры тюрок (раскопки городища Жанкент) (Отчет о научно-исследовательской работе по итогам 2023 года), 2024. Астана: Тюркская Академия. 234 с.

⁷ Молдахмет А.А., 2024. Сырдария өзенінің төменгі ағысындағы Алтын Орда дәуірінің қалалары (Қышқала материалдары бойынша). Философия докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссер. Алматы: Қазақ университеті. 222 б.

2-сур. Ортағасырлық қазандар:

1 – Ақтөбе қаласынан анықталған жарты ай (құлақша) тұтқалы қыш қазан (Ақымбек, 2015: 170, Б-3-сур.); 2 – Талғар қаласынан табылған доға тұтқалы қыш қазан (Кузнецова, Савельева, 2019: 93).

Fig. 2. Medieval ceramic cauldrons:

1 – ceramic cauldron with an ear-shaped handle from the city of Aktobe (Akymbek, 2015: 170, fig. B-3); 2 – ceramic cauldron with an arched handle from the city of Talgar (Kuznetsova, Savelyeva, 2019: 93).

Рис. 2. Средневековые керамические котлы: 1 – котёл с ушковидной ручкой из городища Актобе (Ақымбек, 2015: 170, рис. Б-3); 2 – котёл с дугообразной ручкой из городища Талғар (Кузнецова, Савельева, 2019: 93).

Шу өңірі. **Құлан.** 1963-1965 жж. Құлан қаласының аумағында қазба жұмыстары жүргізілді. Луговое А төбесінің орталық бөлігі және шахристаннан оңтүстікке қарай 2–2,5 км қашықтықтағы Луговое Б төбесінің бір бөлігі аршылған. Қазбадан анықталған қыш бұйымдар хронологиялық тұрғыдан үш кезеңге: VII-VIII ғғ., IX-X ғғ., XI-XII ғғ. жіктеліп қарастырылады. VII-VIII ғғ. тән қазандар қолмен жапсыру әдісімен жасалып, пішіні шар тәрізді, мойыны кең, ернеуі тік немесе сыртқа қайырылған болып келеді. Қазандардың тұтқалары жапсырма әдіспен жасалған. Жасалу ерекшеліктері бойынша: сопақ пішінді ілмек түрінде, жарты ай тәрізді шығыңқы, доға пішінді тұтқалар табылған. Табылған қазандар Шу–Талас өңірлеріндегі қалалардан табылған қазандармен ұқсас келген. Қазандардағы тұтқа-имитациялар Шаш (Ташкент) өңірінен де кездескен (Байпаков, 1972: 77-81, 1-2; 8-сур.). Сонымен қатар, Құлан ескерткішінен VI–VII ғғ. тән соғды тіліндегі жазуы бар қазан тұтқасы табылған. Аталған эпиграфиялық дерек осы кезеңге сәйкес келетін керамика үлгілерін мерзімдеуге негіз болған (Байпаков, 1972: 78). IX-X ғғ. қазандардың қолмен жапсыру әдісі арқылы жасалғандары басым. Тұтқалары жапсырма түрде жасалған, көбіне шиыршықталған, жарты ай тәрізді немесе «әтештің айдары» тәрізді формада жасалған. Осы кезеңде тұтқасыз қазандар біртіндеп қолданыстан шыға бастаған. XI–XII ғғ. қазандар пішіндік пропорциялары айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған. Дегенмен қазанның бүйір қабырғалары бұрынғы кезеңдермен салыстырғанда жұқарып, қолмен жапсырылып жасалған ыдыстарға тән пішіндік асимметрия (тегіссіздік) біртіндеп жойыла бастайды. Ортағасырлық Құлан қаласының керамика кешеніне жүргізілген зерттеу жұмыстарын К.М. Байпаков: ыдыс түрлері,

олардың жасалу технологиясы мен сәндік элементтері жағынан Батыс Жетісу аймағына тән ерекшеліктерге ие екендігін жазады (Байпаков, 1972: 97).

2007 ж. Меркі қаласында жүргізілген қазба жұмыстары нәтижесінде көлемі шар тәрізді қазандар табылған. Қазан тұтқаларының бірнеше түрі анықталған: 1) көлденең орналасқан, ілмек тәрізді, қимасында дөңгелек, диаметрі – $1,7 \times 1,8$ см, екі тұтқасы саусақ ұшымен бастырылып бедерленген; 2) көлденең орналасқан, ілмек тәрізді, қимасында дөңгелек, диаметрі – $1,8 \times 1,9$ см, екі тұтқаның бірі ғана саусақ ұшымен бастырылып бедерленген; 3) тұтқасы доға тәрізді, ирек жиекті, доғаның бүкіл ұзындығы бойымен қазанның бүйіріне жапсырылып бекітілген. Сонымен қатар, қазанға немесе көзе тәрізді ыдысқа тиесілі ілмек тәрізді көлденең тұтқа табылған, тұтқаның жоғарғы жағы мүйіз тәрізді пішінделген, ал түбі – бес және алты тік сызықты тілім тәрізді сызықтармен сәнделген (Нуржанов, Кузнецова, 2008: 168, 2, 1-3-сур.; 4, 3-сур.). Дегенмен, «мүйіз тәрізді» деп аталған тұтқа, қазанның емес, қақпақтың тұтқасы секілді.

2013 ж. қазба жұмыстары жүргізілген ортағасырлық Аспара қаласынан қазан тұтқаларының бірнеше түрі анықталған. Олардың пішіні доға тәрізді, бітеу жарты ай тәрізді және доға тәрізді ширатылған пішінде жасалып, қазан бүйіріне жапсырылып бекітілген (Байпаков, Ақымбек, 2014: 393). Қазандар XIV–XV ғғ. мерзімделген. Аспара қаласынан 2014 ж. табылған қазан тұтқалары құрылымына қарай екі топқа жіктелген. Бірінші топқа қимасында дөңгеленіп келген тұтқалар жатады. Олардың диаметрі 1,7–2,4 см. Екінші топтағы тұтқалар есілген жіп тәрізді жасалып жапсырылып бекітілген, диаметрі 1,6–3,4 см (Байпаков и др., 2014: 15)⁸.

Ортағасырлық Ақтөбе қаласының қыш қазандары хронологиялық тұрғыдан VI–VIII ғғ., VIII–X ғғ. және X–XIII ғ. басы деп жіктеліп қарастырылып, қазан тұтқаларының пішінделу ерекшеліктері сипатталған (Ақымбек, 2015: 101–102, Б1–Б9-сур.). VI–VIII ғғ. қазан тұтқалары: «жарты ай, таға не доға тәрізді бітеу, үш тісті, иірілген жіпке ұқсас» келген. Соның ішінде есілген жапсырма өрнектер мен кертпе нақыштар Оңтүстік Қазақстан ескерткіштерімен ұқсас. VIII–X ғғ. Ақтөбе қаласының қазандарының бірнеше түрі таралып, олардың тұтқа, ернеу және пішіні жағынан ерекшеленген. Тұтқаларының ерекшеліктері бойынша: жарты ай, доға, есілген жіп тәрізді доға, мысық шүйде құлақ секілді және сәл ғана иілген жуан тұтқа деп жіктелген. Кейбір тұтқалардың көлемі үлкен болып келген. Сонымен қатар, екі тұтқасына симметриялы түрде жапсырылған түйіндері анықталған. Зерттеушінің пікірінше, аталған түйіндер ыстық тағамды басқа ыдысқа құю кезінде оның ернеуіне іліп қоюға қолайлы етіп жасалған. Сондай-ақ, мұндай түйінді тұтқалардың ұқсастығы X–XIII ғ. басындағы Шелек және Қайназар қоныстарынан анықталған (Ақымбек, 2015: 102)⁹. Ақтөбе қаласының X–XIII ғ. басындағы қазандардың: жарты ай, доға, есілген жіп тәрізді тұтқалары таралған. Дегенмен аталған тұтқалардың қазан бүйіріне жапсырылып орналастыруы ерекшеленеді. Олардың ішінде бітеу доға тәрізді тұтқалар қазанға жапсырылып, ұштары саусақпен бастырылып бекітілген; доға тәрізді екінші тұтқаның ұштары және бойы саусақ ұшымен бастырылған; қыры саусақпен басылып ойықты толқындары бар.

⁸ Байпаков К.М., Ақымбек Е., Камалдинов И., Макаренко Ю., 2014. Средневековая городская культура Казахстана в XIII–XV вв. по сведениям письменных источников, археологическим исследованиям и нумизматическим материалам. Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана КН МОН РК. Алматы. 77 с. Дело 3324, опись 56.

⁹ Ақымбек Е.Ш., 2015. Ортағасырлық Ақтөбе қаласының керамикасы (VI ғ.–XIII ғ. басы). Философия докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссер. Алматы: Қазақ университеті. 208 б.

Доға және жарты ай тәрізді жасалған қазан тұтқалары Шу өңіріндегі ескерткіштердің Х-ХІ ғғ. жататын қабатынан (Бернштам, 1949: 151, табл. LXXIX), доға және есілген жіп секілді жасалған Х-ХІІ ғғ. Қордай ескерткішінен (Ақымбек, 2017: 44, 48-49-сур.), доға тәрізді және беті саусақ ұшымен бастырылған қазан тұтқалары ІХ-ХІ ғғ. Қысмышы қаласынан (Ақымбек, 2017: 62, 94; 96-сур.) табылған.

Жетісу. **Талғар** қаласынан анықталған қазан тұтқаларының бірнеше түрі таралған. Олардың ішінде бүйірінде көлденең орналастырылған ілмек пішінді тұтқалар бар. Және жарты ай тәрізді тұтқасы көлденең жапсырылған үлгілер де анықталған. Тұтқалардың жиегі әртүрлі өрнектермен безендіріліп, саусақ ұшымен бастыру тәсілі арқылы орындалған. (Кузнецова, Савельева, 2019: 63). Сонымен қатар, бітеу доға пішіндегі есілген жіп секілді тұтқалары да бар. Талғар қаласының керамика кешені ХІ-ХІІІ ғасырдың басымен мерзімделген.

Қастек қаласында 2018 ж. қазба жұмыстары нәтижесінде қолмен жапсыру арқылы жасалған қазан тұтқаларының бірнеше түрі анықталған. Тұтқалары доға тәрізді жасалған және осыған ұқсас пішіндегі тұтқалардың екі ұшы саусақпен бастырылған түрлері таралған (Төлегенов, 2022: 76, 6-сур.). Қастек қаласының керамика кешенінің хронологиясы VIII-Х ғ. басы және Х-ХІІІ ғ. басымен сәйкестендірілген.

Рахат ескерткішіне 2019-2020 жж. археологиялық зерттеу жұмысы жүргізілді. Қазба жұмыстарынан алынған артефактілердің көп бөлігін керамика бөлшектері құраған. Қыш ыдыстарға жүргізілген зерттеулер нәтижесі Рахат қонысының Х-ХІІІ ғ. басына жататындығын көрсеткен (Мухтарова и др., 2020: 92-102). Табылған қазан тұтқаларын көлденең бағытта орналасқан ілмек тәрізді, шиыршық тәрізді бұралған түрде орындалған, саусақ ұшымен бастырылып бекітілген және «құлақша» тәріздес тұтқалар деп сипаттаған. Соның ішіндегі «ілмек тәрізді тұтқасы бар» қазан ХІ-ХІІІ ғғ. басымен мерзімделген. Ыдыс формасының сызба түріндегі реконструкциясы берілген (Мухтарова и др., 2020: 98, 1-сур.). Қазанның реконструкциясында ауытқушылық бар секілді. Бұл қазанның бүтін емес, сынық бөлігі бойынша жасалуымен байланысты. 2021 жылы **Рахат** қонысынан табылған қазандардың формасы Жетісу аймағына тән типтік сипатта келген. Зерттеушілердің пікірінше, осы кезеңдегі Шу аңғарының қазандары Іле аңғарындағы ұқсас үлгілерден «айтарлықтай» өзгешеленген (Айтқұл и др., 2021: 105). Көлденең бағытта орналасқан дөңгелек пішінді, доға тәрізді және «құлақша» тәрізді тұтқалар анықталған. Рахат қонысының керамика кешені ІХ-ХІІІ ғғ. басымен мерзімделген.

Ортағасырлық **Қойлық** қаласының керамика кешенінен қазан тұтқаларының негізгі екі түрі анықталған. Тұтқалар ыдыстың иық тұсына ілмек және құлақ тәрізді пішінде жапсырылған. Олардың ішінде ілмек тәрізді, көлденең қимасында дөңгелек болып келген тұтқалар саусақ ұшымен бастырылып бекітіліп, сопақша ойықтармен бедерленген. Кейбір тұтқалар шиыршық түрінде жасалған. Құлақ тәрізді тұтқалардың жиегі толқынды болып келген (Маханбаева, Воякина, 2007: 111-112, 6, 3-7, 19-20-сур.). Археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижесінде Қойлық қаласының өмір сүрген уақыты ІХ-Х ғғ. және ХІІІ-ХІV ғғ. сәйкес келеді.

Жетісу аймағындағы ортағасырлық төрткүл үлгісіндегі **Асусай** мен **Жайпақ** ескерткіштерінде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында қыш қазандар көп табылған. Ерте ортағасырлық кезеңге жататын Асусай қаласынан табылған асүйлік қазандар негізінен дөңгелек пішінді. Қазанның жоғарғы ернеуінен шамамен 2,5 см

төменгі бөлігінде ұзындығы 7 см болатын, көлденең бағытта орналастырылған екі тұтқа жасалған («тағаға ұқсас»). Олардың шеттерінен онға дейін жететін арнайы ойықтар анықталған. Қыш ыдыстар сазына құм мен ұсақ қиыршық тас араластырылған. Асусай қалашығынан табылған қыш қазандардың пішіні, дайындалу техникасы мен тұтқаларындағы оймыш элементтері Жетісу өңіріндегі Лавар, Талғар, Шелек және Жақсылық қалаларынан табылған қазандармен салыстырғанда бірқатар ортақ сипаттарға ие (Шағырбаев, 2013: 192). Жайпақ қаласында жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстары нәтижесінде табылған қыш қазандар негізінен шар тәрізді келген. Қазандардың бүйіріне жапсырылған тұтқалардың шеті саусақ ұшымен бастырылып бедерленген. Тұтқалардың ұзындығы 6,2 см мен 13,5 см аралығында ауытқыған (Төлеубаев және т.б., 2017: 150).

Талас өңірі. **Тараз** қаласының цитаделіне жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижесінде қазандар барлық құрылыс кезеңдерінің қабатынан анықталған. Төртінші құрылыс кезеңінен (VIII–IX ғғ.) үшбұрыш тұтқалы қазан табылған (Сенигова, 1972: 53, Табл II). Сонымен қатар, X–XI ғғ. тән мәдени қабатынан пішіні доға тәріздес көп тұтқалы қазандар анықталған (Сенигова, 1972: 82, 4-кесте, 32-сур.). Тараз қаласының IX–X ғғ. қазандардың бүйірі домалақ, тұтқалары ілмек тәрізді көлденең, «есілген» жіп секілді және томпайған түрінде жасалған (Байпақов және т.б., 2011: 316). XI–XIII ғасырлардағы қазандардың көлемі шар тәрізді, тапал бүйірлі және түбі дөңгелек болып келген. Сондай-ақ, томпайып жапсырылған ілмек тұтқа орналасқан жерінде «арка» үлгісінде жапсырмасы бар әшекейлі қазандар пайда болған. XIII–XV ғғ. жататын қазандардың тұтқасы доға тәрізді жасалған.

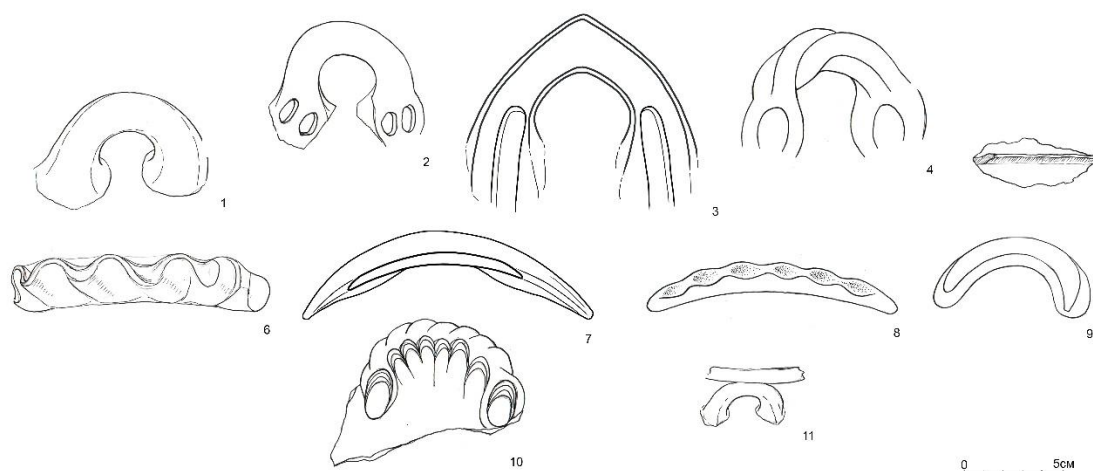
Төменгі Барысхан қаласынан табылған керамикалық материалдар төрт құрылыс кезеңіне жіктелген. 1-құрылыс кезеңіндегі бүйірі шар тәрізді, ауызы кең, доғалданып бекітілген тұтқасы бар қазандар XI–XIII ғғ. басымен мерзімделген. 3-құрылыс кезеңіне тән доға тәрізді, жоғарғы жағы бұрыштанып шыққан «үшбұрышты» қазан тұтқасы IX–X ғасырларға жатқызылған (Нуржанов, Ақымбек, 2012: 99, 3-сур.).

Жаргүл төрткүлдерінен қазандардың бірнеше түрі анықталған. Жасалу ерекшеліктеріне қарай үш түрге жіктелген: 1) жарты ай тәріздес жасалып, қазан бүйіріне жапсырылып бекітілген; 2) үшбұрыш секілді жасалып, қазан бүйіріне саңылау тастап, екі ұшы ғана жапсырылып бекітілген; 3) саздан доға тәріздес жасалынып, қазан қабырғасына саңылау тастап, екі ұшы саусақ ұшымен жапсырылып орналастырылған (Ақымбек және т.б., 2024: 280).

Батыс Қазақстан. Батыс Қазақстандағы **Сарайшық** қаласынан қазандардың мойыны тік және аласа, ауызы кең, тегіс түпті, тұтқалары бүйірінде көлденең орналасқан және үш тісті айшық тәрізді тұтқалар табылған (Самашев және т.б., 2008: 34). Сонымен қатар, ыдыстың жоғарғы жағы тараққа ұқсас штамппен түсіріліп, онға бағытталған бұрыштар түріндегі өрнекпен безендірілген. Зерттеушілердің пікірі бойынша мұндай ыдыстар Алтын Орда дәуірінде пайда болған және Еділ бұлғарларының қыш жасау өнерімен байланысты. Сонымен қатар, тұтқасыз дөңгелек түпті қазандардың XII–XIII ғғ. Хорезмде қалыптасқандығын айтады (Самашев және т.б., 2008: 34).

Үстірт пен Маңғыстаудың керуен жолдары бойындағы ортағасырлық ескерткіштерден табылған қазандар мойынсыз, көлемі үлкен, түбі тегіс келген (Калменов, 2023: 118–119, 90-91-сур.). Қазандардың қабырғасы жұқа әрі үлкен болғанына қарамастан ыдыстар қолмен жапсыру әдісі арқылы жасалған. Қазандардың тұтқасы туралы дерек

жоқ, дегенмен ыдыс иық тұсы бүршік немесе түйін тәрізді және жарты шеңбер тәрізді жапсырмалармен безендірілген. Қазан бөлшектерінің басым бөлігі X–XI ғғ. қабаттардан анықталған.

3-сур. Оңтүстік Қазақстанда кең таралған ортағасырлық қыш қазан тұтқалары: 1–4 – доға тәрізді, қазан бүйіріне саңылау тастап жапсырылған тұтқалар (1 – доға тәрізді; 2 – доға тәрізді; 3 – доға тәрізді үшбұрышты; 4 – доға тәрізді ширатылып жасалған);

5–11 – көлденеңінен толық жапсырылған (5 – көлденең тік жапсырылған; 6 – көлденең жапсырылған, шеті саусақ ұшымен бастырылған; 7 – жарты ай тәрізді; 8 – жарты ай тәрізді, шеті саусақ ұшымен бастырылған; 9 – жарты ай тәрізді; 10 – доға тәрізді ширатылып жасалған; 11 – жарты ай тәрізді, ернеуінің астына жапсырылып бекітілген)

(1 – Рахат қаласы (Мухтарова и др., 2020: 98, 1-сур.); 2 – Талғар қаласы (Кузнецова, Савельева, 2019: 30); 3 – Талапты төрткүлі (Ақымбек және т.б., 2022: 162, 4-сур.); 4 – Ақтөбе қаласы (Ақымбек, 2015: 17, Б-4-сур.); 5 – Талғар қаласы (Кузнецова, Савельева, 2019: 29); 6 – Жайпақ қаласы (Төлеубаев бойынша); 7 – Талапты төрткүлі (Ақымбек және т.б., 2022: 162, 4-сур.); 8 – Ақтөбе қаласы (Ақымбек, 2015: 171, Б-8-сур.); 9 – Ақтөбе қаласы (Ақымбек, 2015: 171, Б-7-сур.); 10 – Ақтөбе қаласы (Ақымбек, 2015: 170, Б-5-сур.); 11 – Оңтүстік Қазақстан (Агеева, Пацевич, 1958: 180, 103-сур.)).

Fig. 3. Medieval ceramic cauldron handles widely distributed in Southern Kazakhstan:

1–4 – arched handles attached to the vessel wall leaving a gap (1 – arched; 2 – arched; 3 – arched triangular; 4 – twisted arched); 5–11 – fully horizontally attached (5 – vertically attached horizontal handle; 6 – horizontal handle with fingertip-impressed edge; 7 – ear-shaped; 8 – ear-shaped with impressed edge; 9 – ear-shaped; 10 – twisted arched; 11 – ear-shaped attached under the rim)

(1 – the city of Rakhate (Mukhtarova et al., 2020: 98, fig.1); 2 – the city of Talgar (Kuznetsova, Savelyeva, 2019: 30); 3 – Talapty tortkul (Akymbek et al., 2022: 162, fig. 4); 4 – the city of Aktobe (Akymbek, 2015: 17, fig. B-4); 5 – the city of Talgar (Kuznetsova, Savelyeva, 2019: 29); 6 – the city of Zhaypak (after Toleubayev); 7 – Talapty tortkul (Akymbek et al., 2022: 162, fig. 4); 8 – the city of Aktobe (Akymbek, 2015: 171, fig. B-8); 9 – the city of Aktobe (Akymbek, 2015: 171, fig. B-7); 10 – the city of Aktobe (Akymbek, 2015: 170, fig. B-5); 11 – South Kazakhstan (Ageeva, Patsevich, 1958: 180, fig. 103)).

Рис. 3. Традиционные типы ручек средневековых керамических котлов Южного Казахстана: 1–4 – дуговидные ручки, прилепленные с зазором (1 – дуговидная; 2 – дуговидная; 3 – дуговидная треугольная; 4 – дуговидная скрученная); 5–11 – полностью горизонтально прилепленные (5 – горизонтальная, вертикально поставленная; 6 – горизонтальная, край вдавлен пальцем; 7 – ушковидная; 8 – ушковидная с вдавленным краем; 9 – ушковидная; 10 – дуговидная скрученная; 11 – ушковидная, прикрепленная под венчиком) (1 – городище Рахат (Мухтарова и др., 2020: 98, рис.1); 2 – городище Талгар (Кузнецова, Савельева, 2019: 30); 3 – Талапты торткуль (Ақымбек и др., 2022: 162, рис. 4); 4 – городище Ақтобе (Ақымбек, 2015: 17, рис. Б-4); 5 – городище Талгар (Кузнецова, Савельева, 2019: 29); 6 – городище Жайпак (по Толеубаеву); 7 – Талапты торткуль (Ақымбек и др., 2022: 162, рис. 4); 8 – городище Ақтобе (Ақымбек, 2015: 171, рис. Б-8); 9 – городище Ақтобе (Ақымбек, 2015: 171, рис. Б-7); 10 – городище Ақтобе (Ақымбек, 2015: 170, рис. Б-5); 11 – Южный Казахстан (Агеева, Пацевич, 1958: 180, рис. 103)).

Қорытынды

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес Оңтүстік Қазақстандағы ортағасырлық қазан тұтқалары пішіндік және технологиялық ерекшеліктеріне қарай бірнеше негізгі типке бөлінді. Ең ерте кезеңге (VI–VIII ғғ.) тән үлгілерге доға тәрізді, толық жапсырылған және ширатылып жасалған тұтқалар жатады. VII–VIII ғғ. Талас өңірінде үшбұрыш тұтқалы қазандар қалыптасып, X–XII ғғ. кең тараған. Ал кейбір орталықтарда (Тараз, Ақтобе-1) төрт және одан да көп тұтқалы қазандардың пайда болуы олардың функциясымен қатар сәндік элемент ретінде де көрініс тапқанын көрсетсе керек. Қазандардың морфологиялық ұқсастықтары Ферғана, Еділ бойы және Хорезм аймақтарымен мәдени-этникалық және сауда байланыстары болғандығын білдіреді. Бұл фактор Оңтүстік Қазақстанның ортағасырлық кезеңде тек өндірістік орталық қана емес, сонымен бірге технологиялық тәжірибе алмасу торабы болғандығын көрсетеді. Әртүрлі қазан тұтқаларын сипаттаудағы орыс және қазақ тіліндегі теңеулерде ғалымдар арасында бірізділік жоқ. Тұтқаларды сипаттауда «доға», «таға», «жарты ай», «құлақша», «ілемек тәрізді» «есілген жіп немесе ширатылып оралған / бұралған» және т.б. атаулар қалыптасқан. Орыс тілінде де тұтқаларды сипаттауда «дугообразные», «полулунные», «валикообразные», «подковообразный», «ушковидные», «скоба» әр ғалым тарапынан әртүрлі қолданылып келеді. Қазан тұтқаларының түрлерін сипаттауда ғалымдар арасында ортақ ғылыми атаулар қалыптасуы қажет деп санаймыз.

Әдебиет

Агеева Е.И., Пацевич Г.И., 1958. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана. Тр. ИИАЭ АН Каз.ССР. Т. V. Археология. Алма-Ата. С. 3–215.

Айтқұл Х.А., Железняков Б.А., Зікірия Д.Қ., 2021. Керамика поселения Рахат IX – начала XIII вв. (предварительные результаты полевых исследований в ущелье Рахат в 2021 г.). Вестник КазНУ: Серия историческая. Том 103. №4. С. 101–111.

Ақымбек Е.Ш., 2017. Шу өңірінің ежелгі және ортағасырлық керамикасы (Қордай ауданының материалдары бойынша). Алматы. 112 б.

Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С., Нұрғали Н.Б., 2022. Ортағасырлық Талапты төрткүлінің керамикасы. Еуразиялық далалық өркениет: адам және тарихи-мәдени орта.

Еуразия даласы археологиясы V халықаралық конгресінің материалдары (Түркістан қ., 11–14 қазан 2022 ж.). Бас. ред. А.Оңғар. 5 томдық. Алматы – Түркістан: Ә.Х. Марғұлан ат. Археология институты, 3 том. Б. 157–168.

Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С., Нұрғали Н.Б., 2022. Ортағасырлық Арна төрткүлі. «Орталық Азияның ежелгі және дәстүрлі қоғамдарының тарихи-мәдени мұрасы: жаңа ашылымдар мен пәнаралық зерттеулер» атты «XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары (Алматы қ., 28–29 қазан 2022 ж.). Жауапты ред. Р.С. Жуматаев. Алматы: Қазақ университеті. Б. 22–43.

Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С., Нұрғали Н.Б., 2023. Ортағасырлық Ақарық төрткүлі: 2022 ж. жүргізілген зерттеулер бойынша (Оңтүстік Қазақстан). Қазақстан археологиясы. 2 (20). Б. 186–202.

Ақымбек Е.Ш., Железняков Б.А., Шағирбаев М.С., Нұрғали Н.Б., Абир Р.Қ., 2023. Аса алқабындағы ортағасырлық Саза төрткүлі. «Қазіргі кезеңдегі Еуразия археологиясы, этнологиясы және музеологиясының өзекті мәселелері: жаңа тұжырымдар мен нәтижелер» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары (15 қараша 2023 жыл). Жауапты ред. Б.К. Қалшабаева. Алматы: Қазақ университеті. Б. 109–120.

Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С., Нұрғали Н.Б., 2024. Ортағасырлық Жаргүл төрткүлдерінің керамикалық және остеологиялық материалдарын талдау нәтижелері: палеоэкономикалық аспект (Оңтүстік Қазақстан). Қазақстан археологиясы (Археология Казахстана) 1 (23). Б. 256–287.

Ахраров И., 1966. Кухонная керамика Ферганы IX-X вв. История материальной культуры Узбекистана. Отв. ред. В.А. Шишкин. Вып. 7. Ташкент: ФАН УзССР. С. 125–131.

Байтанаев Б.А., 2007. К вопросу о топографии и статиграфии городища Сайрам. Известия НАН РК. Серия общественных наук. № 1. С. 62–180.

Байпаков К.М., 1972. Керамика средневекового Кулана. Поиски и раскопки в Казахстане. Алма-Ата: Наука. С. 77–98.

Байпаков К.М., 1986. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья (VI – начало XIII в.). Алма-Ата: Наука. 256 с.

Байпақов К.М., Капекова Г.А., Воякин Д. А., Марьяшев А. Н., 2011. Ежелгі және орта ғасырлардағы Тараз бен Жамбыл облысының қазыналары. Тараз: Археологиялық сараптама. 618 с.

Байпақов К.М., Ақымбек Е.Ш., 2014. 2013 жылы Аспара қаласында жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижесі. К. Ақышевтің туғанына 90 жыл толуына арналған «Қазақстан территориясындағы ежелгі және ортағасырлық мемлекеттер» атты халықаралық ғылыми конференция материалдарының жинағы. Алматы, А.Х. Марғұлан атындағы Археология институты. Б. 394–406.

Бернштам А.А., 1950. Труды Семиречинской археологической экспедиции «Чуйская долина»: материалы и исследования археологии СССР. М.; Ленинград. №4. 158 с.

Бубнова М.А., 1963. Добыча серебро-свинцовых руд в Шельджи в IX–XII вв. Археологические памятники Таласской долины. Фрунзе: Илим. С. 225–262.

Жолдасбаев С., 2016. Қаратаудың солтүстігіндегі соңғы ортағасырдағы қалалар. Түркістан: ЖК «Сейт». 115 б.

Зиливинская Э.Д., 2012. Связи Жетысу и бассейна Сырдарьи с Нижним Поволжьем в хазарский и домонгольский периоды. Алматы. История тысячелетия. Мат. междунар. науч.-практ. конф. «Древняя и средневековая урбанизация Евразии: возникновение, развитие и возраст города Алматы». 17-18 ноября 2010 г. Вып 3. Алматы. С. 92–102.

Калменов М.Д., 2023. Средневековые памятники Устюрта и Мангистау на караванных путях (X-XIV вв.). Материалы и исследования по археологии Казахстана. Т. XVI. Алматы: Институт археологии имени А.Х. Маргулана. 168 с.

Касенов М.С., 2015. Талас өңірінің отырықшылық мәдениеті (VI-XIII ғғ.). Атырау: Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті. 180 б.

Кожемяко П.Н., 1963. Оседлые поселения Таласской долины. Археологические памятники Таласской долины. Фрунзе: Илим. С. 145–225.

Кузнецова О.В., 2012. Предварительное исследование коллекции керамики с поселения Алматы (Алмарасан). Алматы. История тысячелетия. Мат. междунар. науч.-практ. конф. «Древняя и средновековая урбанизация Евразии: возникновение, развитие и возраст города Алматы» 17-18 ноября 2010 г. Вып 3. Алматы. С. 52–30.

Кузнецова О.В., Савельева Т.В., 2019. Гончарное ремесло в средновековом Талгаре. Альбом. Алматы. 220 с.

Максимова А.Г., Мерциев М.С., Вайнберг Б.И., Левина Л.М., 1968. Древности Чардары (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища). Алма-Ата: Наука.

Маханбаева Н., Воякина Н., 2007. Керамический комплекс средновекового Каялыка. Известия НАН РК. Серия общественных наук. № 1. С. 107–125.

Мухтарова Г.Р., Железняков Б.А., Тулегенов Т.Ж., 2020. Средновековая керамика поселения Рахат. Археология Казахстана. № 3 (9). С. 92–102.

Нуржанов А., Кузнецова О.В., 2008. Археологические раскопки городища Мерке в полевом сезоне 2007 года. Известия НАН РК. Серия общественных наук. № 1. С. 165-171.

Нуржанов А.А., Ақымбек Е.Ш., 2012. Средновековое городище Нижний Барсхан в Таласской долине. Известия НАН РК. Серия общественных наук. № 3. С. 94–107.

Попов П. В., 2017. Лепная керамика из нижних слоев городища Самосделка в Астраханской области. Общество: философия, история, культура. №2. С. 52–57.

Самашев З., Кузнецова О., Плахов В., 2008. Сарайшықтың қыш бұйымдары. Алматы. 264 б.

Сенигова Т. Н., 1972. Средновековый Тараз. Алма-Ата: Наука. 217 с.

Төлегенов А.К., 2022. Ортағасырлық Қастек қаласының керамикасы. Қазақстан археологиясы. № 1 (15). Б. 70–81.

Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шағырбаев М.С., Ерғабылов А., 2017. Алакөл ойпатындағы ортағасырлық қалалардың керамика кешені (салыстырмалы талдау). Түркістан аймағындағы археологиялық ескерткіштердің сабақтастығы: Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Түркістан. ИП «Сейт». Б. 145–154.

Шағырбаев М.С., 2013. Ерте ортағасырлық Асусай қалашығының қыш ыдыстары. Қазақ Ұлттық Университетінің Хабаршысы. № 4 (71). Б. 187–198.

Reference

Aitkul Kh.A., Zheleznyakov B.A., Zikiriya D.K., 2021. Keramika poseleniya Rakhat IX – nachala XIII vv. [Predvaritelnye rezultaty polevykh issledovaniy v ushchele Rakhat v 2021 g.]. Vestnik KazNU. Seriya istoricheskaya. 103(4). P. 101–111. [in Russian].

Ageeva E.I., Patsevich G.I., 1958. Trudy Instituta Istorii, Arheologii i Etnografii [Proceedings of the Institute of History, Archaeology and Ethnography]. Alma-Ata: Academy of Sciences of the Kazakh SSR. [in Russian].

Akymbek E.S., 2017. Shu onirinin ejelgi jane ortagasyrlyk keramikasy (Kordai audanynyn materialdary boiynsha) [Ancient and medieval ceramics of the Shu region (based on the materials of the Kordai district)]. Almaty: Margulan Institute of Archaeology. 112 p. [in Kazakh].

Akymbek E.Sh., Shagyrbaev M.S., Nurgali N.B., 2022. In: Ongar A. Euryazyalyk dalalyk orkeniet: adam zhane tarihi-madeni orta [Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Eurasian Steppe, Turkistan, 11–14 October 2022], vol. 3. Almaty–Turkistan: Margulan Institute of Archaeology. P. 157–168. [in Kazakh].

Akymbek E.Sh., Shagirbayev M.S., Nurgali N.B., 2022. In: Zhumatayev R.S. XIV Orazbaevskie chteniya [14th Orazbayev Readings]. Almaty: Kazakh University. P. 22-43. [in Kazakh].

Akymbek E.Sh., Zheleznyakov B.A., Shagirbayev M.S., Nurgali N.B., Abir R.K., 2023. In: Kalshabaeva B.K. Kazirgi kezendegi Euraziya arheologiyasy, etnologiyasy jane muzeologiyasynyn ozekti maseleleri: jana tuzhyrymdar men natijeler [Actual problems of archaeology, ethnology and museology of Eurasia at the present stage]. Almaty: Kazakh University. P. 109–120. [in Kazakh].

Akymbek E.Sh., Shagyrbaev M.S., Nurgali N.B., 2023. Kazakhstan Arheologiyasy [Kazakhstan Archaeology], 2(20). P. 186–202. [in Kazakh].

Akymbek E.Sh., Shagyrbaev M.S., Nurgali N.B., 2024. Kazakhstan Arheologiyasy [Kazakhstan Archaeology], 1(23). P. 256–287. [in Kazakh].

Akhrarov I., 1966. In: Shishkin V.A. (ed.). Istoriya materialnoi kultury Uzbekistana [History of material culture of Uzbekistan], vol. 7. P. 125–131. [in Russian].

Baitanaev B.A., 2007. K voprosu o topografii i stratigrafii gorodishcha Sayram [On the issue of topography and statography of the Sairam settlement]. Izvestiya Natsionalnoy Akademii Nauk Respubliki Kazakhstan. Seriya obshchestvennykh nauk, 1. P. 62–180. [in Russian].

Baipakov K.M., 1972. Keramika srednevekovogo Kulana. Poiski i raskopki v Kazakhstane [Medieval Kulan Ceramics: Excavations and Surveys in Kazakhstan]. Alma-Ata: Nauka. P. 77–98. [in Russian].

Baipakov K.M., 1986. Srednevekovaya gorodskaya kultura Yuzhnogo Kazakhstana i Semirechya (VI – nachalo XIII v.) [Medieval urban culture of Southern Kazakhstan and Semirechye (6th – early 13th centuries)]. Alma-Ata: Nauka. 256 p.[in Russian].

Baipakov K.M., Kapekova G.A., Voyakin D.A., Maryashev A.N., 2011. Ejelgi zhane orta gasyrlardagy Taraz ben Zhambyl oblysynyn qazynalary [Treasures of Ancient and Medieval Taraz and the Zhambyl Region]. Taraz: Arkheologiyalyk Saraptama. 618 p. [in Kazakh].

Baipakov K.M., Akymbek E.S., 2014. In: Baipakov K.M. (ed.). Arheologiyany shynyna shykkan [Ascension to the crowns of archaeology]. Almaty: Margulan Institute of Archaeology. P. 394–406. [in Kazakh].

Bernstam A.A., 1950. Trudy Semirechinskoy arkheologicheskoy ekspeditsii “Chuyskaya dolina” [Works of the Semirechye Archaeological Expedition “Chu Valley”]. Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR, 4. Moscow–Leningrad. 158 p. [in Russian].

Bubnova M.A., 1963. In: Kozhemyako P.N. Arheologicheskie pamyatniki Talasskoy doliny [Archaeological sites of the Talas Valley]. Frunze: Ilim. P. 225-262. [in Russian].

Zholdasbaev S., 2016. Karataudyn soltustigindegi songy ortagasyrdagy kalalar [Late medieval cities in the northern Karatau]. Turkistan: Seit. 115 p. [in Kazakh].

Zilivinskaya E.D., 2012. Svyazi Zhetysu i basseyna Syrdari s Nizhniem Povolzhem v khazarskiy i domongolskiy periody [Connections between Zhetysu and the Syr Darya basin

with the Lower Volga region during the Khazar and pre-Mongol periods. Almaty. History of the Millennium]. In: Almaty. Istoriya tsysacheletiya, Proceedings of the International Conference “Drevnyaya i srednevekovaya urbanizatsiya Evrazii”. vol. 3. Almaty. P. 92–102. [in Russian].

Kalmenov M.D., 2023. Srednevekovye pamyatniki Ustyurta i Mangystau na karavannykh putyakh (X–XIV vv.) [Medieval monuments of Ustyurt and Mangystau along caravan routes (10th–14th centuries)]. Materialy i issledovaniya po arkheologii Kazakhstana, XVI. Almaty: Margulan Institute of Archaeology. 168 p. [in Russian].

Kasenov M.S., 2015. Talas onirinin otyrykshylyk madenieti (VI–VIII gg.) [Settlement culture of the Talas Region (6th–8th centuries)]. Atyrau: Dosmukhamedov Atyrau State University. 180 p. [in Kazakh].

Kozhemyako P.N., 1963. In: Kozhemyako P.N. (ed.). Arheologicheskie pamyatniki Talasskoy doliny [Archaeological sites of the Talas Valley]. Frunze: Ilim. P. 145–225. [in Russian].

Kuznetsova O.V., Nurjanov A.A., 2008. Izvestiya Natsional’noy akademii nauk Respubliki Kazakhstan. Seriya obshchestvennykh nauk [News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Social Sciences Series]. 1. P. 165–171. [in Russian].

Kuznetsova O.V., 2012. Predvaritel’noe issledovanie kollektsii keramiki s poseleniya Almaty (Almarasan). In: Almaty. Istoriya tsysacheletiya. vol. 3. P. 52–30. Almaty. [in Russian].

Kuznetsova O.V., Saveleva T.V., 2019. Goncharnoe remeslo v srednevekovom Talgare. Al’bom [Pottery craft in medieval Talgar. Album]. Almaty: IA KN MON RK Publ. 220 p. [in Russian]

Maksimova A.G., Mershev M.S., Vainberg B.I., Levina L.M., 1968. Drevnosti Chardary (Arheologicheskie issledovaniya v zone Chardarinskogo vodohranilishcha) [Antiquities of Chardara (Archaeological research in the Chardara reservoir area)]. Alma-Ata: Gylym. [in Russian].

Makhanbayeva N., Voyakina N., 2007. Izvestiya Natsional’noy akademii nauk Respubliki Kazakhstan. Seriya obshchestvennykh nauk [News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Social Sciences Series]. 1. P. 107–125. [in Russian].

Mukhtarova G.R., Zheleznyakov B.A., Tulegenov T.Zh., 2020. Srednevekovaya keramika poseleniya Rakhat. Kazakstan Arheologiyasy [Kazakhstan Archaeology]. 3(9). P. 92–102. [in Russian].

Nurzhanov A.A., Akymbek E.S., 2012. Arheologicheskie raskopki gorodishche Merkev polevom sezone 2007 goda [Archaeological excavations of the Merkev settlement during the 2007 field season]. Izvestiya Natsional’noy akademii nauk Respubliki Kazakhstan. 3. P. 94–107. [in Russian].

Popov P.V., 2017. Lepnaya keramika iz nizhnikh sloev gorodishcha Samosdelka v Astrakhanskoy oblasti [Molded ceramics from the lower layers of the Samosdelka settlement in the Astrakhan region]. Obshchestvo: filosofiya, istoriya, kultura. 2. P. 52–57. [in Russian].

Samashev Z., Kuznetsova O., Plakhov V., 2008. Sarayshyqtyn kysh buyimdary [Pottery of Saraishyk]. Almaty. 264 p. [in Kazakh].

Senigova T.N., 1972. Srednevekovyy Taraz [Medieval Taraz]. Alma-Ata: Nauka Publ. 217 p. [in Russian].

Tulegenov A.K., 2022. Ortagasyrlyk Kastek kalasynyn keramykasy [Ceramics from the medieval town of Kastek]. Kazakstan Arheologiyasy [Kazakhstan Archaeology]. 1(15). P. 70–81. [in Kazakh].

Toleubaev A.T., Zhumataev R.S., Shagirbaev M.S., Ergabilov A., 2017. Alakol oypatyndagy ortagasyrlyk kalalardyn keramika keshni (salystrmaly taldaу) [Ceramic complexes of medieval cities in the Alakol lowland (comparative analysis)]. In: Turkistan aymagyndagy arkheologiyalyk eskertkishterdin sabaktastygy [Continuity of Archaeological Sites of the Turkistan Region]. Turkistan: IP Seit. P. 145–154. [in Kazakh].

Shagirbaev M.S., 2013. Erte ortaghasyrlyk Asusay kalashygynyn kysh ydystary [Pottery from the early medieval town of Asusay]. Vestnik Kazakhskogo Natsional'nogo Universiteta. 4(71). P. 187–198. [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Ақымбек Ералы Шардарбекұлы, PhD, жетекші ғылыми қызметкер, Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, Достық даңғ., 44, Алматы, Қазақстан Республикасы.

Scopus ID: 56258902800

Нұрғали Несіпбай Бекболатұлы, докторант, кіші ғылыми қызметкер, Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Достық даңғ., 44, Алматы, Қазақстан Республикасы.

Scopus ID: 58524536000

Information about authors:

Akymbek Yerally Shardarbekuly, PhD, Leading Researcher, Margulan Institute of Archaeology, 44 Dostyk Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan.

Scopus ID: 58524536000

Nurgali Nesipbay Bekbolatuly, PhD Student, Junior Researcher, Margulan Institute of Archaeology, Al-Farabi Kazakh National University, 44 Dostyk Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan.

Scopus ID: 58524536000

Сведения об авторах:

Ақымбек Ералы Шардарбекулы, PhD, ведущий научный сотрудник, Институт археологии им. А.Х. Маргулана, пр. Достык, 44, Алматы, Республика Казахстан.

Scopus ID: 58524536000

Нұрғали Несіпбай Бекболатұлы, докторант, младший научный сотрудник, Институт археологии им. А.Х. Маргулана, КазНУ им. аль-Фараби, пр. Достык, 44, Алматы, Республика Казахстан.

Scopus ID: 58524536000

Авторлық үлес:

Е.Ш. Ақымбек ортағасырлық керамикалық қазандарға қатысты материалдарды жинау және талдаумен қатар, зерттеудің жалпы тұжырымдамасы мен әдіснамасын әзірледі.

Н.Б. Нұрғали материалдарға талдау жасап, оларды интерпретациялауға қатысты, сондай-ақ қолжазбаны редакциялап, баспаға дайындады.

Author contributions:

E.Sh. Akymbek developed the overall research concept and methodology, and conducted the collection and analysis of materials related to medieval ceramic cauldrons.

N.B. Nurgali analyzed the materials, participated in their interpretation, and edited and prepared the manuscript for publication.

Вклад авторов:

Е.Ш. Ақымбек разработал общую концепцию и методологию исследования, сбор и анализ материалов, связанных со средневековыми керамическими котлами.

Н.Б. Нұрғали сделал анализ материалов, участвовал в интерпретации материалов, редактировал и подготовил рукопись к публикации.

Мүдделер қақтығысы.

Мақалаға байланысты мүдде қақтығысы жоқ.

Conflict of Interest.

There is no conflict of interest related to this article.

Конфликт интересов.

Нет конфликта интересов, связанного со статьей.